

OJCOWIE KOŚCIOŁA
KOMENTUJĄ BIBLIĘ

NOWY TESTAMENT

II

OJCOWIE KOŚCIOŁA
KOMENTUJĄ BIBLIĘ

NOWY TESTAMENT

II

EWANGELIA
WEDŁUG ŚW. MARKA

WYDANIE POLSKIE TOMU PRZYGOTOWAŁ
KS. LESZEK MISIARCZYK

Oryginał został opublikowany przez InterVarsity Press pod tytułem:

Mark (Ancient Christian Commentary on Scripture, New Testament II)

red. Thomas C. Oden i Christopher A. Hall

© 1998 by Institute of Classical Christian Studies (ICCS), Thomas C. Oden i Christopher A. Hall

Wydanie poprawione, 2005

Przetłumaczono i wydano za zgodą InterVarsity Press, P.O. Box 1400, Downers Grove, IL 60515, USA

Redakcja naukowa wydania polskiego

Pracownicy naukowi Wydziału Nauk Historycznych i Społecznych Uniwersytetu Stefana Kardynała Wyszyńskiego w Warszawie (Historia Literatury Wczesnochrześcijańskiej): ks. dr hab. Leszek Misiarczyk, ks. prof. dr hab. Józef Naumowicz, ks. dr Tomasz Skibiński SAC

Zespół wydawniczy APOSTOLICUM

ks. Grzegorz Radzikowski SAC (redaktor naczelny), ks. Jacek Wróbel SAC (koordynator projektu), Bogumiła Szczupakowska (redakcja techniczna), Elżbieta Fajdek (skład i łamanie), Alicja Bławdziewicz (korekta), Bogdan Żukowski (projekt graficzny)

Wydawnictwo APOSTOLICUM dziękuje następującym Wydawnictwom za pozwolenie na wykorzystanie opublikowanych przez nie tekstów: Instytutowi Wydawniczemu PAX (Warszawa), Wydawnictwu Benedyktynów TYNIEC (Kraków), Wydawnictwu M (Kraków), Wydawnictwu Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza (Poznań), Wydawnictwu Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego (Warszawa), Wydawnictwu WAM (Kraków)

Perykopy biblijne zaczerpnięto z Biblii Tysiąclecia, wyd. IV, Pallottinum, Poznań

Obraz na okładce i obwolucie: Coljin de Cotter, *Ostatnia Wieczerza*, Muzeum Narodowe w Warszawie (fot. Janusz Rosikoń)

Za pozwoleniem władzy duchownej

ks. Stanisław Chabiński SAC, cenzor

Ząbki, 28.10.2009 r.

© for the Polish edition by APOSTOLICUM, Ząbki 2009

ISBN 978-83-7031-710-2 (komplet)

ISBN 978-83-7031-711-9 (tom)

APOSTOLICUM

Wydawnictwo Księży Pallotynów

Prowincji Chrystusa Króla

ul. Wilcza 8, 05-091 Ząbki

tel. 22 771-52-00, 11; fax 22 771-52-07

info@apostolicum.pl

księgarnia internetowa: www.apostolicum.pl

infolinia: 0 801-011-420

Druk i oprawa: Drukarnia APOSTOLICUM, Ząbki

SPIS TREŚCI

WSTĘP OGÓLNY	VII
WYKAZ SKRÓTÓW	XIII
WPROWADZENIE DO KOMENTARZA	XIX
KOMENTARZ DO EWANGELII WEDŁUG ŚW. MARKA	1
BIOGRAMY NIEKTÓRYCH POSTACI ORAZ OPISY WYBRANYCH DZIEŁ ANONIMOWYCH	215
BIBLIOGRAFIA	225
INDEKS AUTORÓW I DZIEŁ ANONIMOWYCH	237
INDEKS BIBLIJNY	239

WYKAZ SKRÓTÓW

- AHR** *Adversus Haereses*, w: W.W. Harvey (ed.), *Sancti Irenaei: Libros quinque adversus haereses*, vol. 1-2, Cambridge 1857.
- Bedjan** P. Bedjan, *Homiliae selectae Mar Jacobi Sarugensis*, vol. 1-5, Paris-Leipzig 1905-10.
- BOK** Biblioteka Ojców Kościoła, Kraków.
- BOK 9** Ambroży z Mediolanu, *Listy*, t. 1, tł. P. Nowak, Kraków 1997.
- BOK 10** *Pierwsi Świadkowie. Pisma Ojców Apostolskich*, tł. A. Świderkówna, Kraków 1998².
- BOK 14** Cyryl Jerozolimski, *Katechezy przedchrześcijańskie i mistagogiczne*, tł. W. Kania, Kraków 2000.
- BOK 15** Grzegorz z Nyssy, *O celu życia i prawdziwej ascezie*, tł. J. Naumowicz, Kraków 2001, s. 99-137.
- BOK 22** Ambroży z Mediolanu, *Listy (36-69)*, t. 2, tł. P. Nowak, Kraków 2003.
- BOK 24** *Pierwsi apologety greccy*, tł. L. Misiarczyk, Kraków 2004.
- Caubet Iturbe** F.J. Caubet Iturbe, *La Cadena araba del Evangelio de San Mateo*, vol. 1, w: *Studi e testi*, Citta del Vaticano 1969, s. 215.
- CCL** *Corpus Christianorum, series Latina*, Turnhout 1953-.
- ConstApost** A. Baron, H. Pietras (edd.), *Constitutiones Apostolorum*, tł. St. Kalinkowski, *Konstytucje Apostolskie*, Seria Synodi et Collectiones Legum, t. 2, Kraków 2007, s. 1-293.
- CSCO** *Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium*, Louvain 1903-.
- CSEL** *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, Wien 1866-1986.
- Dzielska** Pseudo-Dionizy Areopagita, *Imiona Boskie*, w: *Pisma teologiczne*, tł. M. Dzielska, Kraków 1997, s. 45-160.
- Eckmann** *Pisma św. Augustyna o małżeństwie i dziewictwie*, red. A. Eckmann, TN KUL 245, Lublin 2003.
- Ettlinger** G.H. Ettlinger (ed.), *Theodoret of Cyrus: Eranistes*, Oxford 1975.
- GCS** *Die Griechischen Christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte*, Leipzig-Berlin 1897-.
- Jaeger** W. Jaeger (ed.), *Gregorii Nisseni Opera*, Leiden 1960, s. 312-410.
- Kotter** B. Kotter (ed.), *Die Schriften des Johannes von Damaskos*, vol. 1-4, Patristische Texte und Studien, Berlin 1981.
- Leloir** L. Leloir (ed.), *Saint Ephrem. Commentaire de l'Évangile concordant: texte syriaque (Manuscript Chester Beatty)*, Dublin 1963.
- Ludwig** G. Ludwig (ed.), *Athanasii epistula ad Epictetum*, Jena 1911, s. 3-18.
- Mutzenbecher** A. Mutzenbecher (ed.), *Collectio Sermonum Antiqua nonnullis sermonibus extravagantibus adiectis*, Tournhout 1962

KOMENTARZ DO EWANGELII WEDŁUG ŚW. MARKA

1,1-5 POCZĄTEK EWANGELII

¹ Początek Ewangelii o Jezusie Chrystusie, Synu Bożym.

² Jak jest napisane u proroka Izajasza:

Oto Ja posyłam wysłańca mego przed Tobą; on przygotowuje drogę Twoją.

³ Głos wolającego na pustyni: Przygotujcie drogę Panu, dla Niego prostujcie ścieżki!

⁴ Wystąpił Jan Chrzciciel na pustyni i głosił chrzest nawrócenia na odpuszczenie grzechów.

⁵ Ciągnęła do niego cała judzka kraina oraz wszyscy mieszkańcy Jerozolimy i przyjmowali od niego chrzest w rzece Jordan, wyznając [przy tym] swe grzechy.

SYNTEZA

Początek Ewangelii jest bardzo ściśle związany z obietnicami prorockimi Starego Testamentu (Orygenes). Dwa Testamenty nie objawiają najpierw jednego Boga a potem drugiego, ale jedynego prawdziwego Boga, który działa w postępującej historii zbawienia (Ireneusz, Cyryl Jerozolimski). Przekonaniu Marcjona o tym, że dwa przymierza są od siebie oddzielone przeczy początek Ewangelii Marka (Augustyn), w którym głosy proroków Izajasza i Malachiasza łączą się ze sobą (Orygenes, Hieronim). Żaden prorok nie jest większy od Jana Chrzciciela (Cyryl Jerozolimski), samotnego posłańca na pustyni zapowiedzianego przez Malachiasza (Tertulian, Euzebiusz), którego głos łączył sąd i miłosierdzie, żal i wiarę (Maksym z Turynu). Chrzest Jana przygotował drogę dla innego chrztu, który najpełniej zostanie wyrażony w przyszłym odpuszczeniu

grzechów zrealizowanym poprzez śmierć Tego, którego on ochrzcił (Tertulian, Hieronim). Moc chrztu Janowego była na miarę sprawiedliwości człowieka sprawiedliwego, ale tylko jako zwykłego człowieka, choć niewątpliwie kogoś, kto otrzymał łaską od przychodzącego Pana (Augustyn). Wcielony Pan nie wzdragał się przed utożsamieniem się z grzesznikami, którzy potrzebowali odrodzenia (Cyprian).

1,1a Początek

PRZYGOTOWANIE SERCA. Czyż droga prosta i równa nie powinna być przygotowana Panu wewnątrz nas, w naszym sercu? [...] Wielkie jest przecież serce ludzkie, pojemne i zdolne objąć cały świat. Chcesz poznać jego długość i szerokość? Podziwiał, jak rozumie wielkość zamysłu Bożego [...]. Widzisz więc, że serce ludzkie nie

jest małe, skoro tak wiele rozumie. Nie podziwiał wielkości cielesnej serca, ale jego siłę poznania, która uzdalnia je do tak wielkiego poznania prawdy [...]. Przygotują więc drogę Panu poprzez dobrą rozmowę, wyrównaj ją za pomocą dobrych uczynków, ażeby bez żadnych przeszkód dotarło do ciebie Słowo Boga. ORYGENES, HOMILIA DO EWANGELII ŁUKASZA 21,5-7¹

POCZĄTEK. Marek, który nie przytacza nic z narodzenia, dzieciństwa czy wieku młodzieńczego Pana, rozpoczyna swoją Ewangelię bezpośrednio od przepowiadania Jana Chrzciciela. AUGUSTYN, O ZGODNOŚCI EWANGELISTÓW 2,6,18²

1,1b *Ewangelia*

ŚCISŁY ZWIĄZEK STAREGO I NOWEGO TESTAMENTU. Ewangelia to przede wszystkim Ewangelia Jezusa Chrystusa, który jest Głową Ciała całego ludu istot zbawionych³, jak to stwierdza Marek: „Początek Ewangelii Chrystusa Jezusa”⁴. [...] Ewangelia zresztą składa się z początku, dalszego ciągu, środka i końca; początkiem Ewangelii jest zatem albo cały Stary Testament, którego symbolem staje się Jan [Chrzciciel], albo też – ze względu na ścisły związek obydwu Testamentów – jest nim zakończenie Starego Testamentu, które ujawniło się w Janie [...]. Dziwić się zatem, dlaczego heretycy, nie przekonani przez powyższe stwierdzenia, wiążą obydwie Testamenty z dwoma różnymi istotami boskimi⁵. ORYGENES, KOMENTARZ DO EWANGELII WEDŁUG ŚW. JANA 1,13-14⁶

RELACJA EWANGELII DO PRAWA MOJŻESZOWEGO. Wbrew waszemu twierdzeniu ci, którzy poczynili postępy (w poznawaniu Chrystusa), nie pogardzają tym, co napisano w Prawie [...]. Również jeden z Ewangelistów, Marek, powia-

da: „Początek Ewangelii o Jezusie Chrystusie, tak jak jest napisane u proroka Izajasza [...]”⁷; dowodzi w ten sposób, że źródłem Ewangelii są pisma żydowskie. ORYGENES, PRZECIW CELSU-SOWI 4,2⁸

INAUGURACJA NOWEGO PRZYMIERZA. Chrzt jest końcem Starego i początkiem Nowego Testamentu. Pierwszym szafarzem chrztu był Jan, „największy spośród urodzonych z kobiety”⁹, ostatni z proroków: „Wszyscy bowiem Prorocy i Prawo prorokowali do Jana”¹⁰. On jest początkiem ewangelicznej historii. Napisano: „Początek Ewangelii Jezusa Chrystusa”, a potem dalej: „Jan chrzczył na pustyni”¹¹. CYRYL JEROZOLIMSKI, KATECHEZA 3,6¹²

1,2 *Mój posłaniec*

GŁOS WOŁAJĄCEGO. Początek Ewangelii wyraźnie koncentruje się na tym, co zapowiadały głosy świętych proroków, że Ten, którego oni sami wyznawali jako Pana i Boga, zapowiadając jako Ojca naszego Pana Jezusa Chrystusa, obiecał Mu posłać swojego posłańca przed Nim. A był nim Jan, który „w duchu i mocy Eliasza”¹³ wołał na pustyni: „Przygotujcie drogę Panu, prostujcie ścieżki przed naszym Bogiem”¹⁴. Nie zapowiadał bowiem prorok najpierw jednego Boga, a potem innego¹⁵, ale jednego i tego samego Boga w różnych aspektach i określanego wieloma imionami. IRENEUSZ, PRZECIW HEREZJOM 3,10,5¹⁶

¹PG 13,1856. ²PSP 50, s.80. ³Por. Kol 1,18. ⁴Mk 1,1. ⁵Chodzi o naukę Marcjona, który zakładał, że autorem Starego Testamentu jest inny „bóg” niż Ojciec Jezusa Chrystusa. ⁶ŻMT 27, s.42. ⁷Por. Mk 1,1-2. ⁸PSP 17², s.90. ⁹Łk 7,28. ¹⁰Mt 11,13. ¹¹Por. Mk 1,1.4. ¹²BOK 14, s.51-52. ¹³Łk 1,17. ¹⁴Mk 1,3. ¹⁵Wyraźna polemika z Marcjonem. ¹⁶AHR 2,39.

OZNAKI WZROSTU. Zobacz, że samo stworzenie powoli wzrasta aż do owocowania. Na początku jest ziarno, a z ziarna wyrasta krzew, a z krzewu powstaje drzewko; dalej wyrastają gałęzie i liście, i całość przybiera nazwę drzewa; z kolei pojawia się nabrzmiałość pąka, z którego wylania się kwiat, a z kwiatu odsłania się owoc. Także owoc jest przez pewien czas surowy i bezkształtny, powoli dochodzi do swego czasu, aż nabywa przyjemnego i łagodnego smaku². Tak samo i sprawiedliwość (albowiem ten sam jest Bóg sprawiedliwości i stworzenia) najpierw była w powijakach – natura bowiem bała się Boga; dalej z tego okresu przez Prawo i Proroków doszła do niemowlęctwa, z kolei przez Ewangelię osiągnęła stan młodzieńczy, a obecnie dzięki mocy Ducha Świętego uka-

zuje się już jako dojrzała. TERTULIAN, O NOSZENIU ZASŁONY PRZEZ DZIEWICE 1³

4,28b *Potem ziarno w kłosie*

PEŁNE ZIARNO. Sprawić, aby wyrosło „żdźbło” oznacza przynieść zupełnie pierwsze początki dobra. Żdźbło dojrzewa, gdy cnota poczęta w umyśle prowadzi do postępu w dobrych czynach. „Pełne ziarno” dojrzewa w „kłosie”, gdy cnota czyni tak wielki postęp, że może czynić dzieła wielkie i doskonałe. GRZEGORZ WIELKI, HOMILIA DO KSIĘGI EZECHIELA 15⁴

²Por. Mk 4,28. ³PSP 65, s.86. ⁴CCL 142,240.

4,30-34 PRZYPOWIEŚĆ O ZIARNKU GORCZYCY

³⁰ Mówił jeszcze: «Z czym porównamy królestwo Boże lub w jakiej przypowieści je przedstawimy? ³¹ Jest ono jak ziarnko gorczycy; gdy się je wsiewa w ziemię, jest najmniejsze ze wszystkich nasion na ziemi. ³² Lecz wsiane wyrasta i staje się większe od jarzyn; wypuszcza wielkie gałęzie, tak że ptaki powietrzne gnieźdzą się w jego cieniu». ³³ W wielu takich przypowieściach głosił im naukę, o ile mogli [ją] rozumieć. ³⁴ A bez przypowieści nie przemawiał do nich. Osobno zaś objaśniał wszystko swoim uczniom.

SYNTEZA

Z niewielkiego ziarnka gorczycy, które opiera się wszelkim zarazom i przeciwnościom, wyrasta wspaniałe drzewo bez granic, wspólnota wiary na całym świecie, która użycza swoich gałęzi całemu światu (Klemens Aleksandryjski). To potężne drzewo znane jest z tego, że obejmuje cały świat i w sposób pełny nie utożsamia się z żadną pojedynczą gałęzią zwróconą do wnętrza, złamaną lub odciętą (Augustyn). Tajemnica Słowa jest nam stopniowo objawiana na zasadzie analogii poprzez łaskę za pomocą przypowieści, nie zaś poprzez analizę dosłownego znaczenia słów (Orygenes). We wszystkich najważniejszych tek-

stach Jezus ukazał wystarczająco jasno swoją tożsamość tym, którzy zostali powołani, aby głosić Jego przyjście (Tertulian).

4,30 *Z czym porównamy królestwo Boże?*

PORÓWNANIE KRÓLESTWA. Otóż porównanie różni się od przypowieści; napisano bowiem u Marka: „Z czym porównamy królestwo Boże lub w jakiej przypowieści je przedstawimy?”¹ Wydaje się więc, że porównanie jest rodzajowe, a przypowieść gatunkowa. Może też porównanie

¹Mk 4,30.

BIOGRAMY NIEKTÓRYCH POSTACI ORAZ OPISY WYBRANYCH DZIEŁ ANONIMOWYCH

Opracowała mgr Helena Karczevska, doktorantka na Wydziale Nauk Historycznych i Społecznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

AFRAHAT SYRYJCZYK (ok. 270-350), zwany „Per-skim Mędrcelem”, jeden z pierwszych pisarzy syryjskich, asceta, biskup Nisibis. Brał udział w Soborze Nicejskim w 325 r.

AMBROŻY Z MEDIOLANU (340-397), doktor Kościoła, prefekt Mediolanu i zarządca prowincji Ligurii i Emilii, biskup Mediolanu od 374 r. Posiadał duży wpływ na cesarza Gracjana i Teodozjusza I. Był gorliwym duszpasterzem i kaznodzieją. Prowadził spór z arianami, bronił bóstwa Ducha Świętego i dziewictwa Maryi. Był przeciwnikiem ingerencji władzy świeckiej w sprawy dotyczące Kościoła. Napisał wiele dzieł ascetycznych, moralnych i teologicznych. Przyczynił się do nawrócenia i chrztu Augustyna.

AMBROZJASTER (IV w.), autor *Komentarzy do Listów św. Pawła* napisanych za pontyfikatu Damazego (366-384). Długo utożsamiany z Ambrożym, biskupem Mediolanu. Jest uważany także za autora *Questiones Veteris et Novi Testamenti* (*Zagadnienia Starego i Nowego Testamentu*).

ANTONI PUSTELNIK (251-356), anachoreta pochodzący z rodziny chrześcijańskiej z Keman niedaleko Herakleopolis (środkowy Egipt). Dał fundamenty pod egipski monastycyzm. Po śmierci rodziców pod wpływem Ewangelii rozdał odziedziczone

czony majątek i udał się na pustynię. Był kierownikiem duchowym dla wielu pustelników. Jego życie i działalność są znane dzięki dziełu *Żywot świętego Antoniego* autorstwa Atanazego Wielkiego.

APOLINARZ Z LAODYCEI (310-390), teolog syryjski, biskup Laodycei od 360 r. Nauczyciel Hieronima i przyjaciel Atanazego. Był twórcą doktryny chrystopologicznej, zwanej apolinaryzmem, według której człowieczeństwo Chrystusa było niepełne, gdyż miejsce ludzkiej duszy rozumnej zajął boski Logos.

ARIUSZ (256-336), kapłan aleksandryjski pochodzący z Libii. Dał początek herezji, która wzięła nazwę od jego imienia (arianizm). Negował bóstwo Jezusa, głosząc odrębność Jego natury wobec natury Ojca. Za swoje poglądy został potępiony na Soborze Nicejskim w 325 r.

ATANAZY WIELKI (ok. 295-373), doktor Kościoła, wybitny teolog, biskup Aleksandrii od 328 r. Główny przeciwnik arianizmu. Pięć razy skazywany na wygnanie, ponad siedemnaście lat spędził na zesłaniu. Autor wielu dzieł dogmatycznych, polemicznych i ascetycznych m.in. *Apologii przeciw poganom* oraz *Żywotu świętego Antoniego*.

ATENAGORAS (II w.), filozof i apologeta prawdopodobnie pochodzący z Aten. Autor dzieł *Prośba za chrześcijanami* skierowanego do cesarza Marka

BIBLIOGRAFIA

Dubium – autorstwo pisma wątpliwe

Spurium – autorstwo pisma błędnie przypisywane

ACTA PILATI

C. Tischendorf (ed.), *Evangelia Apocrypha*, Hildesheim 1966.

AFRAHAT

Demonstrationes, w: R. Griffin, F. Nau (edd.), *Patrologia Orientalis*, t. 1, Paris 1907, s. 39-46;
tł. ks. A. Malina.

AMBROŻY Z MEDIOLANU

De excessu fratris Satyri, tł. J. Czuj, *O śmierci brata Satyra*, w: *Mowy*, POK 21, Poznań 1939, s. 106-198.

De fide libri I-V (ad Gratianum Augustum), tł. I. Bagoszewicz, *O wierze do cesarza Gracjana*, PAX 15,
Warszawa 1970.

De officiis, tł. K. Abgarowicz, *Obowiązki duchownych*, PAX 12, Warszawa 1967.

De mysteriis, tł. L. Gładyszewski, *O tajemnicach*, ŻMT 31, Kraków 2003.

De sacramentis, tł. L. Gładyszewski, *O sakramentach*, ŻMT 31, Kraków 2003.

De Spiritu Sancto, w: O. Faller (ed.), *Sancti Ambrosii Opera*, CSEL 79, Wien 1955, s. 7-222; tł. własne.

De virginibus, tł. W. Szoldrski, *O dziewicach*, w: *Wybór pism*, tł. J. Jundziłł, P. Libera, K. Obrycki,
R. Pankiewicz (edd.), PSP 35, Warszawa 1986, s. 173-228.

Epistulae, tł. P. Nowak, *Listy (1-35)*, t. 1, BOK 9, Kraków 1997.

Epistulae, tł. P. Nowak, *Listy (36-69)*, t. 2, BOK 22, Kraków 2003.

Expositio Evangelii secundum Lucam, tł. W. Szoldrski, *Wykład Ewangelii według św. Łukasza*, PSP 16,
Warszawa 1977.

Hexaameron, tł. W. Szoldrski, *Hexaameron*, PSP 4, Warszawa 1969.

ATANAZY WIELKI

Contra gentes, tł. M. Wojciechowski, *Przeciw poganom*, PSP 62, Warszawa 2000.

De incarnatione verbi, tł. M. Wojciechowski, *O wcieleniu Słowa*, PSP 61, Warszawa 1998.

Epistula ad Epictetum, w: G. Ludwig (ed.), *Athanasii epistula ad Epictetum*, Jena 1911, s. 3-18; tł. własne.

Epistula ad Episcopos Aegypti et Libyae, PG 25, 537-594; tł. własne.

Epistula Festalium, PG 26, 1431-1444; tł. własne.

Epistulae Heortasticae, PG 26, 1435; tł. własne.

Homilia de semente, PG 28, 148-165; tł. własne.

Orationes tres contra Arianos, PG 26, 12-468; tł. własne.

INDEKS AUTORÓW I DZIEŁ ANONIMOWYCH

- Afrahat Syryjczyk**
59, 63, 210, 213
- Ambroży z Mediolanu**
7, 10-11, 13, 18, 19, 23-24, 48, 50, 60, 63, 68-74, 77, 79, 82-85, 89, 95, 99, 125, 135-136, 154, 156-157, 170, 172, 174, 193-194, 206, 209
- Atanazy Wielki**
XXIII, 18, 20, 31, 32-33, 44, 46-47, 52, 54, 56, 141, 158-159, 162, 197, 198, 199
- Atenagoras**
110, 112
- Augustyn z Hippony**
XI, XXIV-XXIX, 1-3, 5, 8-14, 17-21, 23-27, 30-34, 36-40, 44-45, 47, 49, 50, 52-53, 60-61, 63, 66-68, 70, 77, 78, 82, 84, 86, 87, 91-93, 96-97, 99, 101-102, 104-108, 110, 112-114, 116-120, 122-141, 143-146, 148, 149-152, 154-156, 158-163, 173, 176, 177, 180-182, 184-187, 189-201, 203-210, 212
- Bazyli z Seleucji**
204
- Bazyli Wielki**
5-6, 9, 16-17, 28, 34-35,
- 51, 53, 80-81, 107-108, 110, 112-113, 141-142
- Beda Czcigodny**
XXVIII, 6, 9, 12, 14-15, 18, 20-22, 25-27, 29, 34-35, 60-61, 68, 71, 73, 75-76, 82, 90-91, 95, 98, 101, 103, 114, 117, 122-123, 127, 132, 134-135, 141, 143, 147, 154-155, 163-166, 178-179, 196-202, 204-205, 207, 210, 213
- Cezary z Arles**
91-94, 101-102, 107, 109, 114, 118-119, 145, 147
- Cyprian z Kartaginy**
1, 4, 67, 91, 94, 113, 151, 153, 168, 180-181, 184-185, 186-188
- Cyryl Aleksandryjski**
XI, XXVIII, 44-45, 52, 91, 95
- Cyryl Jerozolimski**
1-2, 5, 7, 129, 132-133, 148-149, 187-190, 192
- Didache**
170
- Didascalia Apostolorum**
166-167
- Dionizy Aleksandryjski**
XXVIII, 176, 178-179
- Drugi List do Koryntian Klemensa Rzymskiego**
27, 40, 94, 142
- Efrem Syryjczyk**
XV, XXIX, 14, 22, 47, 51, 53-54, 56, 58, 60-61, 64-65, 75, 84-86, 95-96, 100, 115, 127, 129-131, 152, 173, 175, 178-179, 184-187, 193, 195
- Euzebiusz z Cezarei**
XIX-XXIII, XXV-XXVI, 3, 16-17, 25, 34, 69, 183, 190, 194
- Ewagriusz z Pontu**
44, 47, 145, 147
- Grzegorz Cudotwórca**
10-11, 154-155
- Grzegorz Wielki**
14-15, 48-49, 55, 58, 84-85, 108, 110, 129-130, 153, 156-158, 161, 184, 202, 206, 209-210
- Grzegorz z Nazjanzu**
5, 10, 25-26, 28, 38-39, 51-52, 54, 56, 64-65, 73-74, 114, 116, 122, 125, 144, 158, 161, 166, 184-185, 189, 190, 193, 195-197, 210-211
- Grzegorz z Nyssy**
25, 26, 91, 95, 104-105, 107, 109, 141-142
- Hermas**
41-43, 104-105
- Hieronim**
XI, XXIII-XXVI, XXVIII, 1, 4-9, 16-17, 20-21, 25, 27, 36, 54, 57, 60-61, 63, 67, 81, 86-87, 89-90, 96, 98-99, 101, 103, 114-115, 117, 129, 141, 145-147, 164-166, 173-174, 182, 206-207
- Hilary z Poitiers**
114-115, 118, 129-130, 141, 143-144, 150-151, 159, 173-177, 180-181
- Hipolit**
10, 13, 58, 151-152, 156-157
- Ignacy Antiocheński**
197-198, 204
- Ireneusz z Lyonu**
XX-XXIII, 1-2, 18-19, 23, 25-26, 36, 38, 44, 46, 80-81, 158, 160, 170-171, 210-211
- Izydor z Sewilli**
199, 202, 204-205
- Jakub z Sarug**
112
- Jan Chryzostom**
XXVI-XXVIII, 5-9, 12, 14, 18-20, 22-24, 27, 29,

INDEKS BIBLIJNY

STARY TESTAMENT	12,16: 200	1 Księga Samuela	2 Księga Machabejska
	13,22: 5	17,34-36: 203	11,6: 116
Księga Rodzaju	14,21: 62, 213	25,2-39: 71	15,23: 116
1,27: 111	14,29: 117		
1,28: 75	15,25: 190	2 Księga Samuela	Księga Hioba
2,9: 185	16,15: 62, 213	12,1-20: 184	9,24: 136
2,21-22: 111	17,6: 62, 213	23,2: 39	27,3: 39
2,24: 111	20,8-10: 200	24,17: 184	33,4: 39
3,1: 14	20,12: 81		42,2: 174
3,1-6: 37	20,14: 142	1 Księga Królewska	
3,1-24: 156	23,16: 75	6,27: 149	Księga Psalmów
3,7: 132	25,10-16: 65	8,6: 149	2,7: 12, 13
3,15: 18, 134	26: 65	18,38: 62, 213	3,6: 136
3,16: 205			3,7: 160
3,22: 185	Księga Kapłańska	2 Księga Królewska	6,7: 5
5,24: 7, 62, 213	2,13: 109	2,11: 7	7,10: 45
7,1-8,22: 62, 213	11: 82	2,11.13: 117	10,2: 27
8,8: 11	15,15: 60	3,19: 116	12(11),2: 174
8,11: 12	23,15-16: 75	4,38-39: 6	13(12),4: 162
17,5: 34, 35	25,8-12: 75	6,1-2: 6	19(18),9: 126
17,15: 35	27,24: 75		19(18),11: 126
18,8: 30		2 Księga Kronik	22(21),2: 194
21,1-3: 62, 213	Księga Liczb	6,14: 147	23(22),5: 171
22,1-18: 178	30,2nn: 71	30,9: 147	24(23),7: 10
22,1-19: 62, 213		33,13: 5	25(24),10: 147
22,12: 159, 160	Księga	36,20: 57	27(26),12: 134
30,38: 63	Powtórzonego Prawa		33(32),16: 26
32,28: 35	10,12: 94	Księga Nehemiasza	37(36),23: 116
37,28: 62, 213	11,22: 111	1,5: 147	38(37),6: 5
39,12: 117	11,26: 118	9,11: 117	38(37),7: 5
49,11: 128, 172	13,4: 160		41(40),10: 169
	13,6-10: 178	Księga Tobiasza	45(44),8: 91
Księga Wyjścia	14: 82	4,9: 116	48(47),11: 72
1,14: 138	16,9: 75	5,22: 116	52(51),10: 133
3,14: 34	30,15.19: 118		57(56),5: 12
4,5: 90	33,9: 178	Księga Judyty	62(61),5: 80
4,10: 98		8,28: 116	62(61),8: 128
5: 197	Księga Jozuego		66(65),6: 117
7,14-15: 88	10,12-13: 88		68(67),19: 211
12: 197			69(68),22: 195